

Beszéd szint-változás a koreai és japán nyelvben

Javaslat egy egységes elméleti keretre

Morf

1. Bevezetés

A koreai és japán nyelv rendelkezik ún. beszédsszintekkel, melyek az állítmány végén jelennek meg; nem befolyásolják annak jelentését, viszont pragmatikai tartalmakat közvetítenek. Ezek közt a szakirodalomban jellemzően szociopragmatikai tényezők szerepelnek: ilyen a beszélő és hallgató kora, neme vagy a társadalmi hálóban elfoglalt helyük, vagyis a beszédsszint-választás attól függ, kik vagyunk s kihez szólunk. A szociolingvisztikai kísérletek, esettanulmányok azonban arról számolnak be, hogy a beszélők nem a leíró nyelvtanok preskripcióknak engedelmeskednek, hiszen a szociopragmatikai keretbe nem illő beszédsszinteket is használnak: ilyen a váltakozó beszédsszint-használat, mely nem egyedi eset, hanem általános jelenség. A különböző kísérletek a legkülönbözőbb okokat fedezték fel a beszélő választása mögött, úgy mint érzelemkifejezés, a közölt tartalom információs státusza vagy bizonyos beszédaktusok végrehajtása.

Az efajta forgatókönyv nem ismeretlen a nyelvészetben: adott egy átfogó elméleti keret, a beszélt nyelvi adatok erre rácsófolnak, ami a nyelvészek érdeklődését természetesen felkorbácsolja, ennek következményeképp sorra készülnek a részelméletek, melyek életképesebbek ugyan, mint elődjük, de a problémának csak egy részletére fókuszálnak. A 2. pontban a beszédsszint-használat modellálásának mérföldköveit mutatom be, az átfogó elmélettől a részelméletekig, majd a 3. pontban bemutatom a javaslatom alapját képező nyelvfilozófiai eszközt, a 4. pontban pedig felvázolom a beszédsszint-használat metaforikus karakterre épülő általános elméletét. Az 5. pont a keret előnyeit és hátrányait vázolja fel, a 6. pont pedig annak szociolingvisztikai vonatkozásait.

2. A beszédsszint-váltakozás, preskriptív és deskriptív szemszögből

A koreai és a japán ún. fejező, OV nyelvek: az ige a mondat végén szerepel (Sohn 1999, Song 2005, Shibatani 1990, 2006)¹. Egyikben sincs szám és személy szerinti igeragozás, azonban kötelezően megjelennek az igevégződésen az igemód és az ún. beszédsszintek (speech-levels). Mivel a mellénevek morfológiailag csak csekély mértékben különböznek az igéktől, koreai leíró nyelvtanokban előfordul, hogy az igével egy kategóriába sorolják (Martin 2006-ben: „inflected words”, Ihm 2001-ben „descriptive verbs”). Shibatani (1990) ugyan melléknévnek

¹ *Koreai* alatt a modern szóuli dialektust értem, *japán* alatt pedig a standard japán nyelvet, a hyōjungo-t.

nevezi, de abból a szempontból nem különböznek az igeiktől a japán melléknevek sem, hogy állítmányi szerepben ugyanúgy hordoznak beszédshinteket, mint az igeik. A főnévi állítmányokhoz pedig mindkét nyelvben kötelezően kopula járul. Tehát akár NP (1), akár VP (2), akár AP (3) a predikátum, ige vagy (igei tulajdonságokkal rendelkező) melléknév áll a mondat végén.

	koreai ² :	japán ³ :
(1) a.	너 지금 손님이야 Ne jikum sonnim-i-ya Te most vendég-COP-END ‘Te most vendég vagy’	b. あなたは 今 お客さんです Anata-wa ima okyakusan-desu Te-TOP most vendég-COP-END ‘Te most vendég vagy’
(2) a.	아무것도 안 했습니다 Amwukes-to an hay-ss-supnita Valami-is NEG csinál-PAST-END ‘Semmit sem csináltam’	b. 何も しませんでした Nanimo shi-masen-deshita Semmi csinál-NEG-PAST-END ‘Semmit sem csináltam’
(3) a.	딸 너무 예뻐요! Ttal nemwu yeypp-eyo! Vki lánya nagyon szép-END ‘Nagyon szép a kislányod!’	b. 娘は とても 美しい! Musume-wa totemo utsukushii(-ø)! Vki lánya-TOP nagyon szép(-END) ‘Nagyon szép a kislányod!’

2.1 A beszédshintek és csoportosításuk

Minthogy a beszédshinteket rendszerint a T/V-megkülönböztetéshez hasonlítják, kézenfekvő a jelentésükre ugyanazt vonatkoztatni, mint pl. a magyar tegező és magázó alakra: az ún. propozicionális tartalmuk megegyezik, a különbség a pragmatikai többletben van, ami nem a jelentést befolyásolja. Ami a tegezés-magázást illeti, az a társadalmi viszonyokat kódolja: „...bizonyos nyelvi döntésekkel egy beszélő azt a társadalmi kapcsolatot jelzi, amely szerinte közte és a hallgató vagy hallgatók közt fennáll“ (Wardhaugh 2005:231). Már az első, 1910-ben

² A koreai példák a Yale átírásban szerepelnek.

³ A japán példák a Hepburn átírásban szerepelnek.

megjelent koreai beszédszint-tanulmány is a beszélők társadalmi rangbeli különbségei alapján csoportosította a beszédszinteket (Hong 2009)⁴. A legszélesebb körben elterjedt magyarázat szerint ez az a többlet, melyet a beszédszintek hordoznak. Vagyis minél magasabb a hallgató társadalmi rangja, annál magasabb beszédszinttel illik megszólítani, és minél közelebb vannak egymáshoz a beszélők e tekintetben, annál alacsonyabb szintet engedhetnek meg egymás felé (akár teljesen szimmetrikusan). Lényegi különbség viszont, hogy a beszédszint-választás nem elkerülhető, akkor sem, ha nem a megszólított a mondat alanya, ahogy (2a)-ban, míg a magázás csak akkor érvényesülhet, ha a címzett az alany, a beszédszintek már csak ezért sem tekinthetők a tegezés/magázás megfelelőinek.

Mind a koreai, mind a japán nyelvtanokban van egy legtiszteletibbnek („legmagasabbnak”) és egy legközelebbinek, legszolidárisabbnak („legalacsonyabbnak”) tartott végződés, melyek kétségkívül kifejezhetik a fentebb említett társadalmi viszonyokat, mégsem mondhatjuk, hogy használati szabályaikat csupán a címkékben sugallt társadalmi faktorok vezérelnék. Ahogy a legtöbb grammatikai címke, úgy ezek sem tökéletesek, például mint látni fogjuk, a „tiszteleti” beszédszintet nemcsak tisztelet kifejezésére használják. Egyéb konnotációk is fontos szerepet játszanak, a tiszteleti szint esetében ilyen az udvariasság, az illemtudás, a formalitás, az objektivitás vagy az ünnepélyesség; a legközvetlenebb szintekhez pedig többek közt a közelség, a szolidaritás vagy a szubjektivitás kötődik. A kettő között a két nyelvben eltérő számú igevégződés található, melyekről rengeteg csoportosítás készült (Lee 2009). (4) és (5) a legszélesebb körben elfogadott kategorizálásokat szemléltetik.

⁴ A Hong által idézett tanulmány: 주시경 (1910): 「국어 문법」 서울: 박문서관. [Jwu Si-kyeng (1910): *Koreai nyelvtan*. Szöul: Pakmunsekwon.]

(4) A koreai beszédsszintek Sohn (1999) nyomán (saját fordítással). A szürkével jelzett szintek eltűnőfélben vannak, szóban már csak egyes dialektusok őrzik, a szöuli koreaiban egyáltalán nincsenek jelen. (Hong 2009).

	Beszédsszint	Rövidítés	Ige- v. melléknév- végződés	Példa a kata ‘megy’ igére (jelen idő, kijelentő módban)
1.	Tiszteleti szint (Deferential level, 합니다체)	[TISZT]	-ㅂ니다 / -습니다 -pnita / -supnita	갑니다 ka- pnita
2.	Udvarias szint (Polite level, 해요체)	[UDV]	-아요 / -어요 -ayo / -eyo	가요 ka- yo
3.	Nyers (Blunt level, 하오체)		-소 / -오 -so / -o	가오 ka- o
4.	Ismerősök szintje (Familiar level, 하네체)		-네 -ney	가네 ka- ney
5.	Közeli, tegező szint (Intimate level, panmal ‘fél-beszéd’, 해체)	[INFORM]	-아 / -어 -a / -e	가 ka- Ø
6.	Egyszerű szint (Plain level, 하다체)	[EGYSZ]	-다 -ta	가다 ka- ta

(5) A japán beszédsszintek Shibatani (1990) nyomán (saját fordítással). A példák múlt idejű alakban állnak.

	Beszédsszint	Rövidítés	Ige- v. melléknévvégződés (múlt idő, kijelentő mód)	Példa az iku ‘megy’ igére (múlt idő, kijelentő módban)
1.	Udvarias szint (Polite level)	[TISZT/UDV]	-でした / -ました -deshita / -mashita	行きました ikimashita
2.	Egyszerű szint (Plain level)	[INFORM/EGYSZ]	-た -ta	行った itta

Megjegyzendő, hogy a társadalmi viszonyok nem csak a beszédsszinteken látszódnak, hanem egyéb nyelvi és nem nyelvi tényezőkben is. A nyelvek közt szerepel a cím vagy megszólítás, mely a névmások esetében és a címek használatában is választást követel (Lee 2009). Mindkét

nyelvben gazdag kínálat áll rendelkezésünkre, és ezek a preskriptív hagyomány szerint összhangban kell, hogy legyenek a választott beszédszinttel. A morfológia sem csak az igevégződésbe szól bele, vannak többek között infixumok, mint a hallgatónak a referens iránti tiszteletét kifejező -si- a koreaiiban, vagy circumfixumok, mint a japán (g)o-V-suru szerkezet, a benefaktivitás kifejezésére (Martin 2006, Sohn 1999, Song 2005, Shibatani 1990). Dolgozatom azonban kizárólag a beszédszint-használatra fókuszál, így bár elkerülhetetlen a társadalmi vonatkozások említése, tudnunk kell, ezt nem csak a beszédszintek fejezik ki.

2.2 A beszédszintek pragmatikai tartalma - az anyanyelvi beszélők, a hagyományos nyelvtanok szerzői és a szocionyelvészek szerint

A koreai és japán beszélők kulturális tudásába beletartozik a beszédszintekhez tartozó explicit tudás (valamiféle magyarázatot minden anyanyelvi beszélő tud adni róla, ha mást nem, az iskolában tanultakat), már csak azért is, mert a nyelvi illetan is megköveteli ennek az igevégződésnek a „helyes” használatát a megfelelő beszédhelyzetben illetve a megfelelő beszédpartnerrel. Az alábbiakban az erről alkotott hagyományos nézet szerint adom meg a különböző beszédszintekhez tartozó jelentéseket a szögletes zárójelben⁵. (6) a koreai, (7) a japán nyelv példáit tartalmazza.

- (6) a. 오늘은 토요일입니다
 onul-un thoyoil-**ipnita**
 ma-TOP szombat-COP-END
 ‘ma szombat **van**’ + [tisztelem a megszólítottat]
- b. 오늘은 토요일이에요
 onul-un thoyoil-**ieyyo**
 ma-TOP szombat-COP-END
 ‘ma szombat **van**’ + [udvarias vagyok a megszólítottához]

⁵ Az általam megadott pragmatikai jelentés nem meríti ki az értelmezési lehetőségeket, csak példák egy-egy szövegek környezet nélküli tipikus értelmezésre.

c. 오늘은 토요일이야

onul-un thoyoil-**i-ya**

ma-TOP szombat-COP-END

‘ma szombat **van**’ + [a megszólított velem egyenrangú]

d. 오늘은 토요일이다

onul-un thoyoil-**i-ta**

ma-TOP szombat-COP-END

‘ma szombat **van**’ + [a megszólított rangban alattam áll, és/vagy jó barátom]

(7) a. 今日は 土曜日 です

kyō-wa doyōbi **desu**

ma-TOP szombat COP-END

‘ma szombat **van**’ + [tisztelem a megszólítottat]

b. 今日は 土曜日 だ

kyō-wa doyōbi **da**

ma-TOP szombat COP-END

‘ma szombat **van**’ + [a megszólított a barátom]

Fontos azonban, hogy amit az anyanyelvi beszélők saját nyelvhasználatukkal kapcsolatban állítanak, az korántsem biztos, hogy a valóságot takarja. Coupland (2007) és Meyerhoff (2006), akik angolszász közösségek nyelvhasználatát vizsgálták, megkülönböztetnek sztereotípiákat, markereket (jelölőket) és változókat, melyek jelen tanulmány szempontjából is kulcsfontosságúak. Sztereotípia az a nyelvi jegy, melyet a beszédközösség széles körben ismer és be tud azonosítani. Ezek gyakran tárgyai a dialektusok parodizálásának, azok is reprodukálhatják tudatosan, akik egyébként nem használják. Ez lehet fonológiai jegy, de látszódnak lexikai választásban is. A markerek ezzel szemben olyan nyelvi (vagy nem nyelvi) jegyek, melyeknek a beszélők csak bizonyos mértékig vannak tudatában⁶. Ha a használat szintjén nem is tudatos, a megfigyelés szintjén ez beazonosítható jegy, vagyis ha felhívjuk a beszélő figyelmét

⁶ Coupland (2007) példája az “Oh” használata az angol társalgásban, melyet esetleg szemöldökfelvonás kísér: ez lehet a nem egyetértés jele. Gumperzre hivatkozik, aki ezt “kontextualizáló jeleknek” nevezte (contextualisation cues): ezek segítik a megnyilatkozások tartalmának megértését. Ld. Gumperz (1982).

beszédprodukciónak eme elemére, akkor képes róla számot adni. A változók pedig abban különböznek a markerektől, hogy használatuk semmennyire sem tudatos.

Brown (2010) a kulturális tudást explicit, ignorált és elfedett kultúrára osztja fel⁷. Az explicit kultúra tartalmazza azt a tudást, amit az anyanyelvi beszélő mond a nyelvről egy nem-anyanyelvi beszélőnek, például hogy mikor miért használja az adott beszédszintet. A szerző ide sorolja a nyelvi udvariasság konfuciánus elvekre való visszavezetését. A szociolingvisztika zsargonjában tehát ide tartoznak a sztereotípiák. Az igevégződéses jelentésére vonatkozó tudás többnyire ide tartozik. Az ignorált kultúra azt a tudást és viselkedést foglalja magában, amit a közösség tagjai produkálnak, de nincsenek tudatában: ezek lennének a szociolingvisztikai változók. Az elfedett kulturális tudásba pedig olyan tudás tartozik, melyről a beszélő tud ugyan, mégsem említi, mikor a nyelvhasználati szabályairól kérdezik. A beszédszintek használatáról az a tapasztalatom, hogy vannak mind az elfedett, mind az ignorált kultúrához tartozó aspektusai, épp ez teszi őket értékes szociolingvisztikai információt hordozó nyelvi változókká. Brown szerint ilyen a koreában a családon belüli szimmetrikus panmal-használat (táblázat: 5. szint), amiről az ő adatközlői előszeretettel állították, hogy náluk aszimmetrikus beszédshasználat él, vagyis hogy a szülő az 5. szintet, a gyerek pedig az 1. vagy 2. szintet használja, következetesen. Az utóbbi öt év beszédshint-tanulmányai szerint azonban az ilyen anyanyelvi beszélők „bort isznak és vizet prédikálnak”, még ha nem is teljesen tudatosan.

Úgy tűnik, hogy ez alól gyakran a leíró nyelvtanok szerzői sem kivételek. Lee (2002) és Hong (2009) megfigyelése szerint a leíró nyelvtanok nagy része által alkotott kép igen távol áll a valós nyelvhasználattól. Ennek többek közt az az oka, hogy ezek a szerzők nem feltétlenül választják el az írott nyelvet a beszélt nyelvtől. De nemcsak az anyaország nyelvészei, hanem a Hawaii szigetén élő és dolgozó Sohn Ho Min professzor is csak a beszédshintek explicit kultúrához tartozó, sztereotipikus magyarázatával szolgál (Sohn 1999).

2.3 A klasszikus, udvariasságelméleti keret

A Brown és Levinson féle *Politeness* máig a legbefolyásosabb, legnagyobb hatású és legteljesebb udvariasságelméleti keret, mely természetesen a koreai és japán nyelvvel foglalkozó

⁷ revealed, ignored, suppressed

nyelvészeket is megihlette. Az elmélet kiindulópontja Grice (1975) kooperativitási elve volt, ami a szerzők szerint nem bizonyult elegendőnek, ugyanis három egymástól független kultúra nyelvét vizsgálva szisztematikus eltéréseket találtak a Grice-i maximákhoz⁸ képest, ezek közös vonása pedig az udvariasság. Udvariasságelméletüket univerzálisnak kiáltották ki, külön utalásokkal a koreaira és a japánra, melyek igen ismert példái az olyan nyelveknek, ahol a beszédszintek árnyaltan kódolják a társadalmi viszonyokat.

Elméletük egyik kulcsfogalma az arculat, mely Erving Goffmantól származik és azt a társadalmi én-képet jelöli, melyet az egyén a külvilág felé mutat, amit önmagáról fenn kíván tartani. Az udvariasságelméleti modell arra a feltételezésre épül, miszerint az arculat a társalgás során folyamatosan ki van téve az arculatsértés vagy -vesztés veszélyének, az ún. arculatfenyegető aktusoknak (face threatening acts, FTA) amit udvariassági stratégiákkal ellensúlyozandók. Az arculatfenyegető aktusok olyan verbális vagy non-verbális cselekvést jelölnek, melyek az arculat, vagyis valaki társadalmi ön-képének lerombolását okozzák, vagyis amivel kellemetlen helyzetbe lehet hozni mást vagy saját magunkat. Tipikus arculatfenyegető aktus a kérés. A kéréshez társuló udvariassági stratégia az eldöntendő kérdés használata felszólító mód helyett (pl. „Ideadnád a sót?”). A kérdés „álcázza” az egyébként arculatfenyegető aktusnak minősülő felszólítást: „(Parancsolom, hogy) add ide a sót!”. Minél súlyosabb a kérés mértéke, annál kidolgozottabb stratégia alkalmazandó. A kérés mértékét Brown és Levinson szerint a társadalmi-pszichológiai távolság, a hatalmi különbség és a kérés jellegének együttese határozza meg, amit a következőképpen formalizálták:

$$(8) \quad W_x = D(S,H) + P(S,H) + R_x$$

Hogyha az egyenlet bal oldala, ami a terhelés mértéke (weightiness, W) átlép egy bizonyos határt (túl „magas” lesz), akkor a jobb oldali változók valamelyikének (D mint distance, azaz távolság, P mint power, azaz hatalom illetve R mint request azaz kérés) kell gondoskodnia az egyensúlyról. Például a magázó alak használata a D és P változóknak ad magasabb értéket: kifejezheti az ismeretség hiányából adódó távolságot (pl. két járókelő között) vagy a társadalmi rangbeli különbséget (pl. egy idős férfi és egy kisfiú között).

⁸ a minőség, a mennyiség, a mód és a relevancia maximái

Brown és Gilman (1975) a megszólításokban használatos névmásokat vizsgálta, az ő felfogásukban a hatalom és a szolidaritás az a két változó, melynek kölcsönhatása a legjelentősebb mértékben befolyásolja a névmási használatot. Ez természetesen az udvariasság vezérelte beszéd egyéb aspektusaira is vonatkozik, így a beszédszintekre is. És valóban, ahogy a 2.4 pontban látni fogjuk, e két tényező nem áll távol a mai beszédszint-tanulmányok által leírt részelméletektől; ami megkérdőjeleződik, az inkább az elv prioritása.

A beszédszintek a D illetve a P változót módosítják, azaz „magasabb” beszédszinttel nagyobb társadalmi-pszichológiai távolságot lehet áthidalni annak érdekében, hogy a párbeszéd résztvevőinek arculata mindvégig sértetlen maradjon (Brown–Levinson 1989). A koreai és japán nyelv esetében a nyelvtanok meg is elégednek az udvariasságelméleti magyarázattal, hiszen sok (idealizált) szituációra valóban igaz, hogy ennek az elvnek engedelmeskednek a beszélők (Song 2005, Sohn 1999, Shibatani 1990).

Az udvariasságelmélet univerzalitását számos nem angolszász nyelvész kérdőjelezte meg. A japán Matsumoto (1989) szerint nem az individuum kellene hogy legyen a kiindulópont, hanem annak társadalomban elfoglalt helye. Míg az individualista nyugaton az egyén a fontosabb, addig az ún. kollektivista keleten a hálózatban elfoglalt helyé a tisztelet, aminek természetes velejárója a mások (alacsonyabb vagy magasabb) helyének elismerése és megerősítése, mely a beszédstílusban is megmutatkozik. Mindezt azzal bizonyítja, hogy a japánban olyan mondatokat is használnak udvarias végződéssel melyek nem tartalmaznak semmilyen inherensen arculatfenyegető aktust. Ahogy a (6)–(7) példamondatok mutatják, ez a koreai esetében is ellenérvként szolgál. Az alábbiakban olyan részelmélet-javaslatokat sorolok fel, melyek elegendő bizonyítékkal szolgálnak arra, hogy ne az udvariasságelméletet tekintsük a beszédszint-váltakozás fő mozgatórugójának.

2.4 Beszédszint-használat ma és mai szemmel

A legújabb, beszélt nyelvi adatokon alapuló beszédszint-tanulmányok szerzői (a japán nyelvről Okamoto 2011, Fukuda 2005, Maynard 2008, Tanaka 2011, Cook 1997, 2008, 2011, a koreairól Kim Ki-tae 2011, Kim Eun-Ho 2001, Mwun 2009, Eun–Strauss 2004, 2005) nem engedtek az idealizált nyelvhasználat kísértésének és a tényekhez ragaszkodva olyan tanulmányokat írtak,

melyek azt bizonyítják, hogy a fenti igevégződéseket korántsem a hagyományos nyelvtan preskripciói szerint használják a beszélők. Mind a formális, mind a nem formális beszédhelyzetekben előfordult (és nem ritkán), hogy akik ugyanazon körülmények közt ugyanahhoz a hallgatósághoz beszéltek, keverve használták a beszédszinteket: ez az ún. beszéd szint-váltakozás (style shifting). A megfigyelések közt beszédhelyzetek széles skáláját találjuk: voltak nyilvánosbeszéd-műfajok, mint a tévéműsorok (gyerekműsorok, talkshow-k), prédikációk, tévéreklámok, de vizsgáltak nem nyilvános, titkos hangfelvételeken rögzített párbeszédet is, mint a szülő-gyerek párbeszédet otthoni környezetben, telefonbeszélgetések a koreai katonaságnál, egyetemi konzultációk tanár-diák párbeszédei vagy orvos-páciens párbeszédet. Ezekben a beszédhelyzetekben az udvariasságelméletből ismert P (power) és D (distance) változók konstansok voltak, hiszen sem a hatalmi viszony, sem a távolság nem változott a beszélgetés közben. A beszéd szint-váltakozás tehát elméletileg csak az R (request, a kérés jellege) változótól függött volna - de ez a változó csak arculatfenyegető aktusoknál játszik szerepet, mint amilyen a kérés, a megszólítás, a parancs vagy a tanács. A nem ezen kategóriákba eső megnyilatkozásokra azonban ugyanúgy jellemző az „ok nélküli” beszéd szint-váltogatás. Az udvariasságelméletre tehát nem elég támaszkodnunk⁹.

Eun–Strauss (2005) alábbi koreai példája egy televíziós angoltanító műsorból származik. Az átvézető mondatokkal mutatja be a műsorvezető a soron következő témát:

(9) 마지막으로 쇼핑해서 문건을 가지고서 집에 가기 전에 해야 될 일이

Macimakulo syophinghayse mwulkenul kacikose cipey kaki ceney hayya toyl ili

‘Végül pedig, mikor bevásároltunk, mielőtt az áruval együtt hazamennénk,

가격을 칠어야 되죠.

kakye¹⁰kul **chileya toyeyo**.

ugyebár **fizetnünk kell** értük.’ [UDV]

자, 물건 값을 칠 때 사용할 수 있는 표현을 우리가

⁹ Megjegyzendő azonban, hogy Fukada és Asato (2004) minden megnyilatkozást inherensen arculatfenyegetőnek tart. Ez magyarázza szerintük Matsumoto példájában, ld. (7), hogy akkor is választani kell a beszéd szintek között, amikor azok nem kérést, parancsot, kritikát, stb. fejeznek ki, ugyanis adott társadalmi rangbeli különbség mellett bármi arculatfenyegetésnek minősül, már egy pusztán állítás is.

Ca, mwulken kapsul chilul ttay sayonghal swu issnun phyohyenul wulika

‘Tehát ma a bolti fizetéskor használható kifejezéseket

중점적으로 .. 중점적으로 오늘 공부 해 보도록 하겠습니다.

cwungcemcekulo cwungcemcekulo onul **kongpwu hay potolok hakeyssupnita.**

fogjuk megtanulni’. [TISZT]

A 2. pontban már szó esett az állítmány mondatbeli helyéről: ahogy a (9) példa is mutatja, az ige a mondat legvégén áll (vastagon szedve), a beszéd szint-morfémával, melyet a koreaiiban aláhúzás jelez, címkéje pedig magyar fordításban, szögletes zárójelben szerepel. Az első mondat végén udvarias végződés áll, a második végén tiszteleti. Minthogy ugyanaz a beszélő, a közönség és a beszédhelyzet, az udvariasságelmélet szerint a beszélőnek semmi oka nem lett volna a váltásra.

A következő példa egy japán egyetemi konzultáció tanár-diák párbeszéd keretében hangzott el, egy hallgató tanárával folytatott párbeszédében (Cook 2008), ahol mindkét fél keverte a beszéd szinteket. (10) a diák egy megnyilatkozásának egy rövid, háromsoros részlete, melyben oda-vissza váltott az udvarias és egyszerű alakok közt.

(10) うんと、卒論 について何 ですけど

unto, sotsuron ni tsuite na n **desu** kedo

‘Hát, a szakdolgozatomról **lenne** szó.’ [TISZT/UDV]

あ何を 言うか 忘れちゃった

a nanio iu ka **wasurechatta**.

‘Jaj, **elfelejtettem**, mit akartam mondani.’ [INFORM/EGYSZ]

ええと、卒論 について何 ですけど

eeto, sotsuron ni tsuite nan **desu** kedo

‘Hát, a szakdolgozatomról **lenne** szó.’ [TISZT/UDV]

Mivel a társadalmi adottságok a párbeszéd folyamán nem változtak, a (8)-beli egyenlet P és D (hatalom és távolság) változói konstansok kellett, hogy maradjanak. Mivel a harmadik változó, R (kérés) csak arculatfenyegető aktusoknál játszik fontos szerepet, ennek a változónak sem tulajdoníthatjuk a beszéd szint-váltást. A kérdés tehát: hogyan adhatunk számot arról, hogy a diák hirtelen egyszerű beszéd szintre vált az udvarias helyett anélkül, hogy a párbeszéd megtorpant volna? Az udvariasságméleti keret, úgy tűnik, képtelen erről számot adni.

A fesztelen beszéd vizsgálatán alapuló kísérletek mindegyikében általánosnak mondhatók a (9)-hez és (10)-hez hasonló, (a hagyományos megközelítés szerint) szociopragmatikailag rosszulformáltnak számító megnyilatkozások, hiszen semmi nem indokolja, miért használja a társadalmilag egyértelműen alacsonyabb rangú az informális/egyszerű szintet a magasabb rangú felé, vagy arra, hogy miért mond tiszteleti végződést a magasabb rangú az alacsonyabb rangúnak: apa a gyerekének (Fukuda 2005) vagy főnök a beosztottjának (Tanaka 2011). A fenti szerzők ezért deskriptív szemlélettel közelítik meg ezt a jelenséget, melyről a széles körben elfogadott preskriptív szemlélet nem ad számot, és az egyes beszéd szintváltás-fajtákra meggyőző magyarázatokat hoztak, melyek közül párat a következő pontban ismertetek.

2.5 A beszéd szint-változás mögött álló okok

A beszéd szintek változásának egyik, talán legegyszerűbb magyarázata a stílusélnkítés (Osváth 2010). Ennek lehetőségét semmi nem zárja ki, ez esetben azonban pusztán szociolingvisztikai indikátorokról van szó, melyek olyan nyelvi jegyek, melyeknek nincs semmilyen társadalmi vonatkozásuk. Ezek jelen dolgozat szempontjából érdektelenek.

Az alábbiakban felsorolok néhány olyan okot, melyeket koreai és japán nyelvészek neveztek meg méréseik alapján, és melyek társadalmi vonatkozásokkal is bírnak.

a) Többféle társadalmi szerep találkozása

A tény, hogy a társadalom tagjai egyszerre több csoporthoz is tartoznak (család, korosztály, foglalkozás szerint), és ezért összetett identitással rendelkeznek, azzal jár, hogy a beszélők váltogathatnak a szerepek között, aszerint, hogy a beszédhelyzet melyik szerepük érvényesülését

kívánja meg. Ez akkor látszik meg legjobban, mikor egy adott helyzetben egyszerre több társadalmi identitás is relevánssá válik (Okamoto 2006).

Kim Ki-tae (2011), aki koreai orvos-páciens beszélgetéseket figyelt meg, szintén erre a következtetésre jutott. Keleti hagyományos orvosi rendelőben készített felvételeket olyan páciensek konzultációin, akik a nyugati, biológiai alapú orvostan eredménytelensége miatt fordultak a hagyományos gyógymódhoz. A keleti és a nyugati orvoslás hívei nem feltétlenül ismerik el a másik tábor létjogosultságát. Amikor a páciens bizalmatlanságát fejezte ki a javasolt gyógymóddal szemben, udvarias végződést használt:

- (11) 선생님 근데 이 정신과 약은 넣지 마세요
sensayngnim kuntey i cengsinkwa yakun **nehci maseyyo** [UDV]
‘Doktor úr, ezt a pszichiátriai gyógyszert inkább **ne írja fel**’

Ám amikor már hevesebbé vált az érvelés, alacsonyabb beszédszinteket is megengedett magának:

- (12) 한의사 듣지 말라구 그러더라구
hanuisa tutci mallakwu **kuletelakwu** [INFORM]
‘Azt **mondták**, ne is hallgassak a hagyományos orvosokra’

Kim szerint ez a választás nem esetleges, hanem attól függött, hogy a beszélő mely társadalmi szerepét hangsúlyozta éppen: (11)-ben a hagyományos keleti orvos páciense, (12)-ben viszont már a nyugati orvoslás “ügyvédjeként” szerepel. Ennek fényében interpretálandó a megnyilatkozás udvariasnak illetve udvariatlannak, a tágabb kontextus figyelembe vételével. A példa arra mutat rá, hogy a társadalmi rang összetett és dinamikus dolog, társadalmi arculatok interakciójának vizsgálatakor ez nem hagyható figyelmen kívül.

b) Formalitás

Tipikusan formális beszédszintre váltást eredményeznek bizonyos beszédaktusok. Ilyen a fenyegetés, a bocsánatkérés vagy az ígéret beszédaktusa, melyben gyakran a japán -desu/-masu

ill. a koreai -supnita végződésre (vagyis a legmagasabb végződésre) váltanak a beszélők, akik addig közvetlenebb szinten beszéltek. Ezt Okamoto (2006) szerint adott esetben a formalitás idézi elő, amivel az említett végzések is összeegyeztethetők. Az udvariassági formulák konvencionalizálódása, beszédaktussá válása inkorporálja a formalitás jegyét, Cook (1997) azt állítja, hogy a japánban ezért nem használatos számos (13)-hoz és (14)-hez hasonló beszédaktus az egyszerűbb alakban¹⁰.

- (13) a. いただきます
 itadakimasu [TISZT/UDV]
- b. いただく
 ***itadaku-Ø** [INFORM/EGYSZ]
 ‘Jó étvágyat!’
- (14) a. ごちそうさまでした
 gochisōsama **deshita** [TISZT/UDV]
- b. ごちそうさまだった
 *gochisōsama **datta** [INFORM /EGYSZ]
 ‘Egészségünkre/Köszönjük az ételt!’

Okamoto szerint ez a beszédshinhasználát kreatív, „kontextusteremtő” aspektusa: nemcsak a kontextus határozhatja meg a beszédshinhasználátot, hanem a beszédshin is megteremtheti a kontextust.

¹⁰ Ezek azonban szóban előfordulhatnak egyszerűbb alakban is (ahogy a koreaiában), vagyis a következő alakok nem agrammatikusak:

- (a) 今日はごちそうだよ！
 Kyōwa gochisō **da** yo! (japán)
 ‘Finom **volt** ez a mai!’ [INFORM/EGYSZ]
- (b) 잘 먹어!
 Jal **mege**! (koreai)
 ‘Jó étvágyat!’ [INFORM]

c) Érzelemkifejezés

Aszimmetrikus beszédhelyzetekben (amikor a beszélgetés résztvevői alapesetben nem ugyanazt a beszéd szintet használják egymás felé) gyakran megfigyelhető, hogy az alacsonyabb rangú fél a társalgás jelöletlen beszéd szintjéhez képest pont az informálisabb ige végződés felé tesz kilengéseket, ahogy (10)-ben is láhattuk. Az ilyen jelenségeket Maynard (2008), Tanaka (2011) és Cook (2008) az emotivitással magyarázzák: a beszélő ilyenkor nem vonja be a hallgatóságot (következésképp annak arcúlatára nem is sárül), hanem úgy beszél, mintha ön magát szólítaná meg, ezért használja a legegyszerűbb ige végződést.

A harag kifejezésének is eszköze lehet a hirtelen szintugrás: házastársak közt a jelöletlen alak a legalacsonyabb beszéd szint, a mérges vagy szarkasztikus megnyilatkozások viszont szerepelhetnek az udvarias alakban és udvarias megszólítással. Természetesen közelebbi kapcsolatoknál ennek negatív, távolságtartó konnotációja van, ezért használható a harag eszközeként. Ugyanakkor olyan személyek közt, akik magasabb beszéd szinteket használnak, a hirtelen legalacsonyabbra váltás fejez ki sértő szándékot.

Maynard (2008) blogokon megjelent írásokat tanulmányozva a beszéd szintek jelöletlen (base-line) és emotív használatát különbözteti meg. (15)¹¹-ben ugyanaz a beszélő, a jelöletlen beszéd szint az informális/egyszerű (ld. 1. sor), melytől a 2. sorban eltér. A szerző szerint ennek oka az emotivitásban keresendő.

(15)¹ 100 円の 饅頭を食べに 行った。

Hyakuen no udon o tabe ni **itta** (INFORM/EGYSZ)

‘100 yenes udont **ettem** étteremben’

2 いいですか 100 円 ですよ。

Ii desu ka hyakuen **desu** yo. (TISZT/UDV, emotív *desu*)

‘Figyelsz? 100 yenbe **került!**’

¹¹ Maynard példájának forrása: Shooji, S. (2003). Hyakuen udon o tabe ni iku, *Shuukan Asahi* 14: 54-55. old.

A beszélt nyelvhez egyik legközelebb álló írott műfaj, a blog írásai arra mutatnak rá, hogy a kreativitásnak és az emotivitásnak egyaránt színtere lehet a beszéd szint-választás ill. -váltogatás, ami szintén gyengíti az udvariasságelmélet monopóliumát.

d) Az információs státusz szerepe

Eun és Strauss (2004, 2005) koreai nyilvánosbeszéd-felvételeikkel azt bizonyították, hogy a beszéd szint-változásnak köze van az információ státuszához is: annak objektív vagy szubjektív voltahoz. Az objektív és új információ jelentősen gyakrabban jelent meg formálisabb alakban, mint a szubjektívek és köztudottak, melyek szinte mindig egy közvetlenebb alakban fordulnak elő. A szerzőpáros számadatai szerint a koreai híradók nyelvében valóban a tiszteleti a domináns szint, olyan adást is találtak, ahol 100%-ban az alapértelmezett szintet használta a bemondó. Adataik alátámasztják, Meyerhoff (2006) véleményét, aki szerint amikor az emberek „tudálékosan” beszélnek valamiről, akkor nagyobb valószínűséggel használnak a standardhoz közelebb álló beszédstílust, mint amikor például gyerekkori élményeikről beszélnek.

Lucien Brown (2010:121) egy példájában a nyilvános beszéd koreai szónoka aszerint váltogatta a táblázat 1. és 2. beszéd szintjeit, hogy az elhangzó információ objektív és új tartalom-e vagy inkább szubjektív és/vagy köztudott, egy ilyen váltást mutat a következő példa:

(16) 오히려 우리 나라의 경우 가끔 이 보도 자료를 보면은:

Ohilye wuli nalaui kyengwu kakkum i poto calyolul pomyenun:

그 마약성 진통제 같은 경우를 너무 적게 쓰는 게

ku mayakseng cinthongcey kathun kyengwulul: nemwu cekkey ssunun key

문제가 되기도 합니다 실제로.

mwunceyka **toykito hapnita**, silceylo¹². [TISZT]

¹² A mondatzáró ige utáni szó (silceylo ‘valójában’) csak hátravetett topik, nem tekintendő beszéd szintet hordozó mondatzárásnak, elhagyása nem eredményez agrammatikus mondatot.

많이 안 쓰거든요.

Manhi an **ssuketunyo**. [UDV]

‘Országunk esetében inkább, ha megnézzük a narkotikus fájdalomcsillapítók használatáról szóló adatokat, gondot **jelenthethet**, hogyha túl keveset használjuk. [TISZT]

Hiszen nem **használunk** belőle olyan sokat’. [UDV]

Míg az első mondat olyan információ, amivel valószínűleg csak a beszélő rendelkezett, az „ismeretterjesztő szónok” szerepében volt, és ehhez az 1. beszéd szint járult. A második mondat által közvetített információról azonban már feltételezte, hogy köztudott: ezt a kontrasztot jelzi a beszéd szintbeli váltás is (amit a magyar fordításban a „hiszen” érzékeltet). Ebben a példában ismét valószínűleg volna azt feltételezni, hogy a P, D és R változók valamelyike hirtelen megváltozott volna a szónok és közönsége közt.

3. A karakter

Mielőtt rámutatnék a beszéd szint-használat metaforikus jellegére és a fenti problémák egy lehetséges megoldására, röviden bemutatom azt az eszközt - az ún. karaktert - melyre a beszéd szint-változás elméleti keretében támaszkodom.

3.1 A kaplani karakter-tartalom elmélet

Az indexikus elemek (pl. „ma”, „utána”, „nekem”) és demonstratívumok (pl. „ez”, „ilyen”) olyan szavak, melyek jelentését kontextus nélkül körülményesebb megadni, mint pl. egy köznévet. Tekintsük (17)-et, egy egyszavas választ:

(17) Utána.

Mit mondhatnánk (17) jelentéséről, ha csak ennyi áll rendelkezésünkre, ha nem ismernénk semmit a kontextusból? Kézenfekvő megoldás példamondatokkal magyarázni.

- (18) a. Előbb vizsgáld meg a gombákat, majd csak utána kezd el főzni őket!
- b. Megtanulta kimondani az *a* hangot, utána szép lassan a többi magánhangzót.

Az „utána” jelentése (18a) és (18b) mondatban más-más időre és időintervallumra vonatkozik, az egyikben „gombavizsgálat után” a másikban „az *a* hang megtanulása után” az értelme. A példamondatok hatékony segédeszközök a nyelvelsajátításban, de a (formális) szemantika elegáns megoldásokat keres. Olyan formula szükséges, mely univerzális, és önmagában kifejezi az „utána” szó jelentését úgy, hogy lehetővé tegye annak (anomáliamentes) használatát.

Ám ha ennyire nagy szerepe van a kontextusnak abban, hogy megfejtjük, mire vagy kire utal egy indexikus elem, akkor joggal merül fel a kérdés: mi tartozik a kontextustól független jelentésbe és mi az, ami megnyilatkozásonként változik? Ez a szemantika-pragmatika elkülönítésének egyik központi kérdése (Gendler Szabó 2005). Így is feltehetnénk: mi az, ami közös az „utána” szó (18a)- és (18b)-beli előfordulásában? Sőt, mi az, ami annak összes használatában, előfordulásában közös? Erre a problémára nyújt elegáns megoldást a Kaplan-féle karaktertartalom megkülönböztetés: mivel ismerjük az indexikus elemek és demonstratívumok használati szabályait, tudunk adni valamiféle magyarázatot arra, mit jelentenek önmagukban, ez volna a karakterük, és amit egy adott kontextusban jelölnek, az a tartalmuk.

3.2 A Dthat operátor

Kaplan a logikai forma szintjén a Dthat operátorral jelöli a deixist. A Dthat egy argumentumhellyel rendelkezik, ami ha kitöltetik, demonstrációként funkcionál. Ha φ egy határozott leírás (pl. „a Naprendszer központi bolygója”), akkor a Dthat hatókörébe illesztve (‘Dthat[φ ’) annak egy direkt referenciális kifejezés lesz a kimenete: „nap” = ‘Dthat[a Naprendszer központi bolygója]’ (Kaplan 1977:521-522). Az „én” esetében ez a következőképp nézne ki: ‘Dthat[a beszélő személy]’; a „most” esetében pedig lehetne ez: ‘Dthat[a megnyilatkozás időpontja]’. Az operátor hatókörébe kerülhet merev jelölő is: „David” = ‘Dthat[a David nevű individuum (a társalgás kontextusában)]’, s hogy pontosan a világ mely *David*jéről van szó, az már a kontextusonként más-más eredményt adhat.

A karakter egy függvény, melynek bemenetei kontextuális paraméterek halmaza (vagyis egy beszédhelyzet, nyelvi és nem nyelvi kontextus), kimenetei pedig beszélők, helyek, időpontok, stb. rendezett n-esei, a szavakhoz tartozó karakterektől függően. (19)-ben például a három indexikus elem rendezett hármast eredményez:

- (19)
- a. Megnyilatkozás: „Én ma itt vagyok”
 - b. Az indexikus elemek:
én = ‘Dthat[a beszélő]’
ma = ‘Dthat[a megnyilatkozás napja]’
itt = ‘Dthat[a megnyilatkozás helye]’
 - c. A függvény bemenete: egy c_1 beszédhelyzet (melyben adott a megnyilatkozás közlöje, aki David Kaplan, a megnyilatkozás ideje, 2012 december 10-e, és a hely, David Kaplan irodája)
 - d. A függvény kimenete:
David Kaplan 2012. december 10-én David Kaplan irodájában volt,
rendezett n-esként: $\langle \text{David Kaplan, 2012. dec. 10, D. K. irodája} \rangle$

Ha tehát David Kaplan használja azt a szót, hogy „én”, akkor a szónak a használati szabályai („én” = a beszélő személy) és a kontextus (a tény, hogy David Kaplan a beszélő, aki ezt a szót használta, és éppen nem mást idézett) együtt megadják a hallgató számára a kifejezés tartalmát: „én” = David Kaplan. A használati szabályok alkotják a szó karakterét („a beszélő személy”), a kimeneti érték pedig a tartalmát („David Kaplan”). „A karakter nem más, mint egy függvény a lehetséges kontextusokból a (propozicionális) tartalomba” (Kaplan 1977:505)¹³, és mivel függvény, eltérő bemenetek eltérő kimenetet eredményezhetnek, a kimeneti propozicionális tartalom kontextusonként változhat. Ha tehát (19c)-ben a David Kaplan nevet Josef Stern-re cserélnénk, akkor a kimeneti értéke nem „David Kaplan” lesz, hanem „Josef Stern”, az *én* szó karaktere ettől még változatlan marad.

¹³ Az idézetek mind saját fordításaim.

- (20)
- a. Megnyilatkozás: „Én tegnap ott voltam”
 - b. Az indexikus elemek:
 én = ‘Dthat[a beszélő]’
 ma = ‘Dthat[a megnyilatkozás napja]’
 itt = ‘Dthat[a megnyilatkozás referencialhelye]’
 - c. A függvény bemenete: egy c_2 beszédhelyzet (melyben a megnyilatkozás közlője David Kaplan, a megnyilatkozás ideje 2012 december 11-e, a referencialhely pedig David Kaplan irodája)
 - d. A függvény kimenete:
 David Kaplan 2012. december 10-én David Kaplan irodájában volt,
 rendezett n-esként: $\langle$ David Kaplan, 2012. dec. 10, D. K. irodája $\rangle$

Két különböző karakterű kifejezésnek tehát lehet ugyanaz a tartalma, ahogy (19d) és (20d) tartalma is megegyezik, a tartalom ugyanis környezetfüggetlen. (19d) és (20d) igaz marad akkor is, ha Josef Stern szájából hangzik el január elsején, ha azonban (19a)-t vagy (20a)-t mondaná, az egész más tartalmat eredményezne.

Vannak olyan szavak is, melyek indexikus elemekként és demonstratívumokként is használhatók, például az „itt” szó, ld. (21). Az indexikusok¹⁴ jelentése egy olyan szabály, melynél a referencia meghatározásához elég a kontextusra hagyatkozni: az „itt” esetében ez gyakran a megnyilatkozás helyére mutat rá. A demonstratívumok abban különböznek, hogy egy (esetleg vizuális) prezentálás is szükséges a referencia meghatározásához (Kaplan 1977:489). Tehát ha az „itt” szó használatakor a beszélő rábök egy helyre, akkor ezzel a cselekedetével meg is határozta a referenciát, a hozzátartozó demonstrálás nélkül azonban a kifejezés nem teljes, mert a jelentést alkotó használati szabályok nem elegendők a referens beazonosításához.

- (21)
- a. Itt vagyok. Indexikus használat
 - b. Holnap *itt* leszek (rámutatva egy városra a térképen). Demonstratív használat

¹⁴ Az „indexikus” elnevezés Pierce-től származik. Russell elnevezése „egocentric particular”, Reichenbaché pedig „token reflexive”. Példák indexikusokra: *tegnap*, *holnap*, *én*, *te*, *utána*, *övék*.

Eszerint az indexikusok és demonstratívumok jelentésébe csak azok a bizonyos használati szabályok tartoznak, ezek adják meg annak a módját, ahogy a szövegkörnyezetből *kinyerhetjük* a tartalmat, mely a karakterrel ellentétben igen kontextusérzékeny dolog, és ez érvelésem szempontjából kulcsfontosságú. A Dthat operátor bevezetésének nagy előnye, hogy elegánsan formalizálja a demonstratívumokat és indexikus elemeket. Definiálja szemantikájukat, a függvényt, ami a kontextustól függően megadja a kimenetüket, ami a tartalom, a kontextus által kitöltött kifejezést. Ezen a ponton át is térek Stern metaforaelméletének tárgyalására, aki a kaplani karakter-tartalom megkülönböztetést a metaforikusan használt frázisok szemantikájához használta.

4. A Stern-féle metaforaelmélet

A metafora¹⁵ jelentésének meghatározása problematikus feladat. A filozófusok előszeretettel tekintették a szó szerinti jelentést elsődlegesnek, a metaforikust pedig alkalmi devianciának, melyekkel főleg költők élnek (Lycan 2000). Metaforikus használattal azonban a teljesen hétköznapi mondatokban is találkozunk (ahogy például ebben a mondatban is), anélkül, hogy arra felfigyelnénk, mint rendkívüli nyelvi alakzatra (Gibbs 2006).

A metaforaelméletek történetében egyesek a kategoriális különbséget tekintették a metafora alapjának, mint (22) és (23) esetén (Lycan 2000), hiszen Júlia és Bence ember, nem égitest vagy kő, ha tehát ilyen „anomáliát” hallunk, abból arra következtetünk, hogy azt nem szó szerint kell érteni.

(22) Júlia a nap

(23) Bence egy köszikla

Mások (többek között Arisztotelész is) hasonlatoknak tartották őket, melyből ellipszis által nyerünk metaforát, (24) és (25) tehát nem más, mint (22) és (23) rövidített alakja.

(24) Júlia olyan, mint a nap

¹⁵ „Metafora” alatt olyan kifejezéseket értek, melyeknek adott szövegkörnyezetben van legalább egy metaforikus interpretációja.

(25) Bence olyan, mint egy köszikla

Ismét mások a kauzális elmélet híveiként elvetették a gondolatot, hogy a metaforának bármiféle másodlagos jelentést kellene tulajdonítanunk. A literalista Davidson (1978) szerint a metaforát alkotó kifejezés szó szerinti jelentése által „hat”, és nincs értelme egyéb jelentést hozzárendelnünk vagy hasonlatként magyaráznunk. Egy fejbekólintáshoz hasonlította: az, hogy az ütést elszenvedő alany mit érez, az nem része az ütésnek. Davidson szerint tehát a szó szerinti jelentésen kívül másra nincs is szükség, (24) és (25) felesleges egyébként sem elégséges parafrázisok, a metaforikus jelentés ezeket nem igényli.

A kontextualisták (mint Récanati, Bezuidenhout) szerint viszont a metafora értelmezésénél épp hogy nem a szó szerinti, hanem a kontextus által meghatározott jelentés az, amit kapunk. Felfogásukban a szó szerinti jelentés nehezen körülhatárolható, ezért igen tágan értelmezendő, a szűkebb értelmet a kontextus adja. Közéjük tartoznak a relevanciaelmélészek, mint Sperber és Wilson (2008) is, akik szerint a kontextuális szűkítést a relevancia Grice-i maximája vezérli. Elméletük egyik fő alapfeltevése az, hogy az emberi kogníciót a relevancia maximalizálása vezérli, következésképp az említett maxima („Légy releváns!” ld. Grice 1975) az összes többi felett áll, komolyabb következményekkel jár tehát azt megszegni, mint bármelyik másikat, legyen szó a minőség, a mennyiség vagy a mód maximáiról. A kontextualisták a metaforát nem tartják különleges alakzatnak, hiszen minden kifejezésnél ugyanazt a mechanizmust feltételezik (vagyis a tágabb, homályosabb jelentést a kontextusra támaszkodva szűkíthetjük le), a különbség mindössze ezen mechanizmusok léptékében van.

Az alábbiakban Stern elméletét ismertetem, aki szerint az a metaforaelmélet teljes, amelyik a metafora jelentésének mind a szemantikai, mind a pragmatikai oldaláról számot ad, így elhatárolódik a kontextualistáktól, akik szerint elsősorban a szövegkörnyezeti információra hagyatkozunk, és a metaforikus jelentés tekintetében a literalisták mellé áll, akik a szó szerinti jelentés szerepét kulcsfontosságúnak tartják (Stern 2008b). Elméletében a metafora szó szerinti jelentését a karakter testesíti meg; a karakter az, amit minden kompetens beszélő megért és aminek megértéséhez (implicit) használati szabályok is tartozhatnak, ezért a szemantika részének tekintendő.

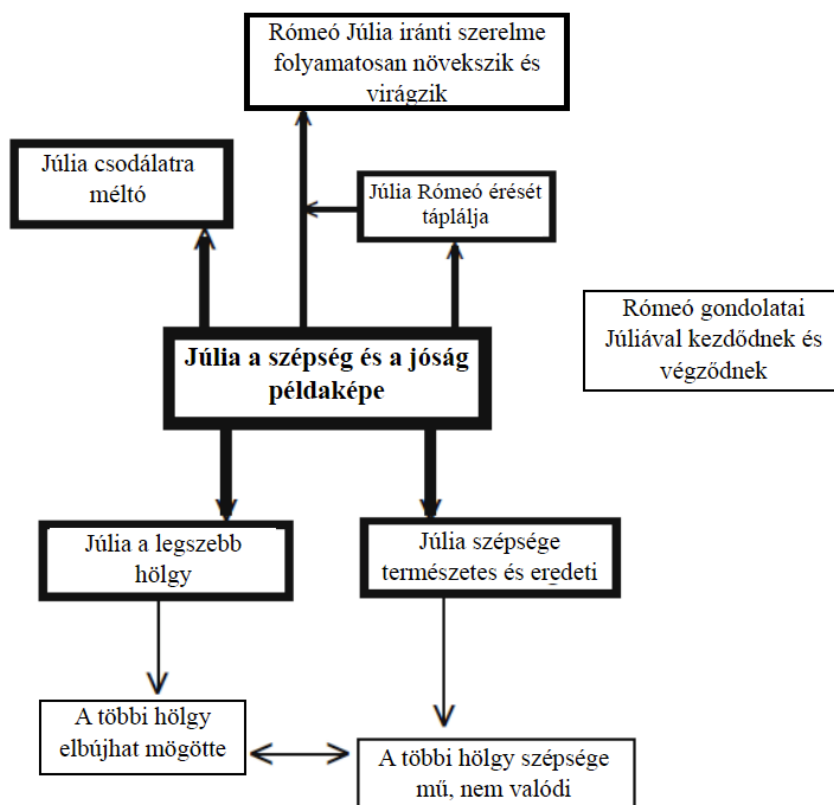
Stern (2000) a metaforát (azaz a metaforikusan értelmezhető kifejezéseket) a demonstratívumokhoz és indexikusokhoz hasonló eszköznek tekinti, és a kaplani karaktert alkalmazza rájuk. A Dthat operátorhoz hasonlóan bevezetett egy Mthat operátort, ami azt jelzi a logikai forma szintjén, hogy a hatókörébe eső kifejezés metaforikusan értendő. Ha tehát a ‘Dthat[φ]’ argumentuma „a magyar ábécé első betűje” határozott leírás, akkor a ‘Dthat[a magyar ábécé első betűje]’ kifejezés közvetlenül arra utal, ami megfelel a leírásnak: az *a* betűre. Hasonlóképpen, ha (22) esetében az Mthat[φ] argumentumaként szerepeltetjük a Júliára vonatkozó predikátumot („a nap”), akkor az egy metaforikus kifejezést eredményez: ‘Mthat[a nap]’. Az Mthat operátor jelzi, hogy nem szó szerint értendő a kifejezés.

Davidson észrevétele szerint azonban nem lehet akármilyen szósalátát metaforaként értelmezni:

(26) A egy az hozzá-e és.

Következésképp az Mthat operátort sem alkalmazhatjuk az ilyen mondatoknál. Ahhoz, hogy metaforikusan kifejezzünk valamit, szükséges a szintaktikai grammatikalitás mellett egy közös alap (esetünkben Júlia és a nap közt), egy kapcsolódási pont. Tudván, hogy Rómeó szerelmes Júliába, Rómeó (22) kimondásakor bizonyára arra gondolhatott, hogy Júlia olyan éltető erőt szolgáltat számára, mint amelyet a Nap a Földnek, vagy hogy a szépsége olyan feltűnő, hogy nem lehet nem észrevenni, ahogy a nap fényét sem, esetleg hogy olyan távoli, mint a nap. A parafrázis ugyan nem egy járható út: a tulajdonságok diszjunkciójának nincs is vége (Davidson 1978), hiszen számtalan egyéb gondolatot tulajdoníthatunk még Rómeónak. Searle (1979) megfigyelése az, hogy ez a bizonyos közös alap, kapcsolódási pont nem feltétlenül felel meg az objektív valóságnak, elég, ha a szubjektív világképpel van összhangban. Az számít, hogy *Rómeó* milyennek látja Júliát, ez határozza meg azt a bizonyos tulajdonsághalmazt, melyet a storni karakter megragad. Elisabeth Camp (2006:7) szerint ezek a tulajdonságok hierarchikus rendszerben állhatnak (mindig az adott kontextusra és beszélőre nézve), ahogy (27) mutatja, egyes tulajdonságok prominensebbek lehetnek, mint mások (amit a keret vastagsága és a központtól való távolság jelez).

- (27) A „Júlia a nap” metaforikus kifejezés néhány lehetséges parafrázisának strukturált elrendezése Elisabeth Camp szerint (saját fordítás)

(22) tehát az Mthat operátorral így ragadható meg:

- (28)
- A metaforikusan értendő kifejezés: „Júlia a nap”
 - A metafora karaktere:
Mthat[a nap] = meleget adó, éltető, vakító, távoli, stb. fényforrás
 - A függvény (azaz a „nap” karakterének) bemenete: A kontextuális paraméterek, pl. a tény, hogy Rómeó szereti Júliát
 - A függvény kimenete: Rómeó képzettársításai, Júliáról mint „napról” (ld. 27)

Az Mthat[ψ] egy kontextusérzékeny kifejezés, mely minden egyes kontextusban olyan tulajdonsághalmazt jelöl, melyek ψ -vel metaforikusan társíthatók (Stern 2006:262). Jelen példánkban ezt a halmazt (28b) ábrázolja, ezek a nappal kapcsolatba hozható tulajdonságok, (természetesen a lista nem teljes). Ez alkotja a ψ (a „nap”) karakterét. Ha ez a karakter vagy függvény bemenetként megkap bizonyos kontextuális paramétereket, akkor kimenetként

parafrázálható állításokat kaphatunk (melyeknek ugyan egyike sem adja vissza az eredeti, metaforikus kifejezés tartalmát a maga tökéletességében, Camp példáját a szemléltetés kedvéért adtam meg).

4.1 A kaplani és storni karakter

A karakter funkciója nem egészen ugyanolyan az indexikus elemek, demonstratívumok és a metafora esetében, ezt Stern (2006) is elismeri. A demonstratívumok és indexikusok individuumokat jelölnek (személyt, helyet, időpontot), a metafora viszont elsősorban a predikátumokon, a tulajdonságokon operál. Így az $M_{that}[]$ operátor kimenete tulajdonságok végtelen hosszú diszjunkciójában is realizálódhat, ld. (27).

- (29) Míg ' $D_{that}[\varphi]$ ' propozicionális tartalma egy individuum, addig ' $M_{that}[\psi]$ '-é egy tulajdonsághalmaz.
- ' $D_{that}[a \text{ magyar ábécé első betűje}]$ ' = egy individuum a (nyelvi vagy nem nyelvi) kontextusból, az a betű¹⁶
 - ' $Júlia M_{that}[a \text{ nap}]$ ' = [szépséges(J) $\vee$ csodálatra méltó(J) $\vee$ ragyogó(J) $\vee$...]

(29b) nem kell, hogy Júlia minden tulajdonságát tartalmazza, csak az adott kontextusban (vagyis a dráma kontextusában), adott beszélő (azaz Rómeó) számára releváns tulajdonságokat aktiválja a metaforikus karakter. A kapcsolódási pont a kétféle karakter közt az, hogy a Rómeó számára releváns tulajdonságok ugyanúgy a kontextushoz tartoznak, mint (29a)-nál az a tény, hogy a magyar ábécé az a betűvel kezdődik. Mindkét bemenet a világismeret része, nem nyelvi természetű.

További különbség, hogy míg a kaplani D_{that} kifejezések kimenetei konkrétan megfogalmazható tartalmak, az M_{that} kifejezésekéi nem azok (ami (29)-ből is következik). (29a) kimenete „egyértelműbb”, ha vitatkozunk is, diszkrét elemeken tesszük („ha nem a akkor b ”). De (29b) esetében a kimenet sokkal képlékenyebb, a tulajdonsághalmaznak nem egyértelműek a határai,

¹⁶ A kifejezés tartalma változhat, hiszen csak addig lesz az a betű a kimenet, amíg az MTA meg nem változtatja az ábécé kezdőbetűjét, a kifejezés karaktere azonban ugyanaz marad.

és vitatható, mi tartozik bele és mi nem.

A kétféle karakter-műveletben van egy olyan lényegi hasonlóság, ami indokolja ezt az egyébként metaforikus átvitelt (Dthat és Mthat között): hogy mindkét operátor a kontextuális információt szűri meg. Az argumentumnak megfelelően kiválasztja a kontextushoz illő elemeket, ami a Dthat esetében beszélők, idők, helyek, lehetséges világok rendezett n-esei, a metafora esetében pedig tulajdonság- és/vagy preszuppozíció-halmazok. Ezeket mindkét esetben a kifejezés karaktere határozza meg. A karakter-modell hasznunkra válhat a koreai és japán beszéd szint váltakozó használatának magyarázatában is. Felvetésem szerint a beszéd szintek karakterét pragmatikai jegyek összessége alkotja, melyek közül az adott kontextusban releváns jegyek aktiválódnak, vagyis a karakter itt a Dthat és Mthat-hez hasonló műveletet hajt végre.

5. A kaplani–sterni elmélet alkalmazhatósága a koreai és japán beszéd szintekre

Ahogy 1.5-ben láthattuk, a beszéd szint váltakozása mögött a legkülönbözőbb okok állhatnak: a különböző társadalmi szerepektől, az információs státusz változásán és a beszédaktusok végrehajtásán át az érzelemkifejezésig. Ezek az okok azonban valamiképp mégiscsak hiteles módon kapcsolódnak a beszéd szintekhez társított pragmatikai jelentéshez. Okamoto Shikego (2011) japán anyanyelvi beszélők véleményét kérte ki a beszéd szintek használatáról, és azt figyelte meg, hogy a választás részben a beszélők saját, beszéd szintekhez fűződő egyéni értelmezéseiből, hiedelmeiből fakad, részben pedig az értelmezés sokféleségéből. Szerinte a beszélők társadalmi státusza valóban befolyásolja a választást, de ez csak egy tényező a többi közül.

A beszéd szinteket pragmatikai jegyek mátrixaként képzelem el, melyből a beszéd szint karaktere a megfelelő kontextuális paraméterek mellett (a beszélő, a hallgató személye, társadalmi rangja, a beszédműfaj, az érzelmi telítettség, stb.) a kívánt jegyeket aktiválja. Hogy szemléltessem, összeírom három koreai beszéd szint, a táblázat 1. (-pnita), 2. (-yo) és 5. (panmal) végződések jegymátrixait. A pragmatikai jegyeket a beszéd szint-tanulmányokban felmerülő fogalmak alapján állítottam össze, de a leíró nyelvtanok magyarázatát sem hagyom figyelmen kívül. (A sorrend nem fejez ki hierarchikus viszonyt, ez azonban nem jelenti, hogy ne lehetne közöttük ilyen reláció.)

(30) Koreai beszédsszintek formális pragmatikai jegyekben kifejezve¹⁷

Végződés	-pnita [TISZT]	-yo [UDV]	-Ø [INFORM]	
Példa	ka-pnita ('megy')	ka-yo ('megy')	ka-Ø ('megy')	
Pragmatikai jegyek	[TISZTELET+]	[TISZTELET-]	[TISZTELET-]	Tisztelet a hallgató iránt
	[FORMALITÁS+]	[FORMALITÁS-]	[FORMALITÁS-]	A beszédhelyzet formalitása
	[BESZÉDAKTUS+]	[BESZÉDAKTUS±]	[BESZÉDAKTUS±]	Használható-e beszédaktusban
	[OBJEKTIVITÁS+]	[OBJEKTIVITÁS-]	[OBJEKTIVITÁS-]	Objektív információ közlése
	[HATALOM+]	[HATALOM-]	[HATALOM-]	Hatalombeli különbség
	[TÁVOLSÁG+]	[TÁVOLSÁG±]	[TÁVOLSÁG-]	Vertikális távolság
	[ÉRZELMI TELÍTETTSÉG-]	[ÉRZELMI TELÍTETTSÉG+]	[ÉRZELMI TELÍTETTSÉG+]	Expresszívumok kifejezése
	[SZOLIDARITÁS-]	[SZOLIDARITÁS+]	[SZOLIDARITÁS+]	Horizontális közelség

Tekintve, hogy a beszédsszint-váltakozás iránti érdeklődés viszonylag új keletű, nem áll rendelkezésünkre elegendő adatmennyiség ahhoz, hogy általános következtetéseket vonjunk le. Az eddigi tanulmányok valóban sokféle beszédhelyzetet vizsgálnak, ezek azonban nem fedik le a teljes, valószínűleg sokkal szélesebb és árnyaltabb skálát. (30) tehát sokkal több és pontosabban megfogalmazott jegyet is tartalmazhatna, én a jegynyalábokat csak az idézett beszédsszint-tanulmányok javaslatai alapján állítottam össze. Az viszont már jelen adatok mellett is nyilvánvaló, hogy a leíró nyelvtanok ezen táblázatoknak csak bizonyos elemeit veszik figyelembe, főképp azokat, melyek jól illeszkednek a konfuciánus nyelvi ideológiába. Ilyen az 1. szintnél a [TISZTELET+] és a [FORMALITÁS+], vagy a [TÁVOLSÁG-] a panmal szintnél.

A valószínűleg tökéletlen listák ellenére tételezzük fel, hogy léteznek olyan ideális jegymátrixok, amik valóságú reprezentációi a koreai és japán beszédsszintek által közvetített pragmatikai tartalmaknak. Térjünk vissza Brown példájára, a fentiek figyelembe vételével. A nyilvános beszéd szónoka itt aszerint váltogatta az 1. és 2. beszédsszintet, hogy az elhangzó információ objektív és új tartalom-e.

(16) 오히려 우리 나라의 경우 가끔 이 보도 자료를 보면은:

Ohilye wuli nalaay kyengwu kakkum i poto calyolul pomyenun:

¹⁷ A ± érték azt jelenti, hogy lehet pozitív is, negatív is; ez attól függ, melyik beszédsszinthez képest történik a váltás. A 2. szint [TÁVOLSÁG±] jegye pozitív lehet, hogyha a jelöletlen beszédsszint alacsonyabb volt, viszont negatív lesz, azaz közeledést jelenthet, ha a jelöletlen szint egyébként az 1. volt.

그 마약성 진통제 같은 경우를 너무 적게 쓰는 게
ku mayakseng cinthongcey kathun kyengwulul: nemwu cekkey ssunun key

문제가 되기도 합니다 실제로.
mwunceyka **toykito hapnita**, silceylo¹⁸. [TISZT]

많이 안 쓰거든요.
Manhi an **ssuketunyo**. [UDV]

‘Országunk esetében inkább, ha megnézzük a narkotikus fájdalomcsillapítók
használatáról szóló adatokat, gondot **jelenthet**, hogyha túl keveset használjuk. [TISZT]
Hiszen nem **használunk** belőle olyan sokat’. [UDV]

(16) első mondata olyan információ, amivel csak a beszélő rendelkezett, az „ismeretterjesztő szónok” szerepében volt, és ehhez az 1. beszéd szint járult. A második mondat által közvetített információ már nem ilyen jellegű: itt olyan információra hivatkozott, amiről feltételezte, hogy köztudott, és ezt a kontrasztot az igevégződés is jelzi. Elég valószínűtlen lenne azt feltételezni, hogy a leíró nyelvtanok által súlykolt [TISZTELET+] és [FORMALITÁS+] váltott volna negatívra (ráadásul rendszeresen a beszéd folyamán), hiszen ezt semmi sem indokolja. Ha elfogadjuk Brown feltételezését, akkor itt az [OBJEKTIVITÁS+] jegy pozitív-negatív váltakozása lehetett az az elsődleges faktor, ami a váltakozást befolyásolta.

A (10)-es példára visszatérve, a diák nem volt udvariatlan a második mondata miatt, az emotivitás miatt.

(10) うんと、卒論 について何 ですけど
unto, sotsuron ni tsuite na n **desu kedo**
‘Hát, a szakdolgozatomról **lenne** szó.’ [TISZT/UDV]

あ何を言うか忘れちゃった

¹⁸ A mondatzáró ige utáni szó (silceylo ‘valójában’) csak hátravetett topik, nem tekintendő beszéd szintet hordozó mondatzárásnak, elhagyása nem eredményez agrammatikus mondatot.

a nanio iu ka **wasurechatta**.

‘Jaj, **elfelejtettem**, mit akartam mondani.’ [INFORM/EGYSZ]

ええと、卒論 について 何 ですけど

eeto, sotsuron ni tsuite nan **desu** kedo

‘Hát, a szakdolgozatomról **lenne** szó.’ [TISZT/UDV]

Ha Cook (2008) feltételezését igaznak fogadjuk el, akkor a beszédshinthez tartozó jegymátrix elemei közé felvehetjük az [ÉRZELMI TELÍTETTSÉG] jegyet, melynek hirtelen pozitívrá váltása okozza a beszédshinthezbeli váltást¹⁹. Minthogy a párbeszéd nem futott tőle zátonyra (a professzor nem hördült fel, nem kérte számon az udvariatlanságot, stb.), ennek a magyarázatnak is van létjogosultsága.

Az ilyen jellegű kilengések az ún. jelöletlen beszédshinthez²⁰ képest nem egyedi esetek Tanaka (2011) tanulmányában sem, ahol a beosztott szintén alacsonyabb beszédshintet használt felkiáltásban. Maynard (2008) megfigyelései szerint az érzelmi telítettség következménye, hogy a beszélő hallgató iránti tudatossága csökken („low awareness situation”), ezért sem kell ilyen esetekben a beszélgetőpartner arculatát „óvni”.

Fukuda (2005) japán szülő-gyerek és gyerek-gyerek párbeszédok felvételeit vetette alá beszédshint-elemzésnek. Véleménye szerint a gyerekek már 3 éves korban rendelkeznek azzal a kompetenciával, amivel egy kompetens beszélő is bír, amivel a beszédshinteket képes váltakozva használni. (31)-ben az apuka (F) és a hároméves kislány (T) játszanak boltos-vevő szerepjátékot, melynek során a kislány eladja nagyszüleit apukájának.

(31) 1. F: あ、はあ。次、何が 欲しいかな？ 何が 欲しいかな？

a:: ha::a. Tsugi, nani ga hoshii kana::? Nani ga hoshii kana::? [INFORM/EGYSZ]

‘Hm. Vajon mit vegyek még? Mit is vegyek még?’

¹⁹ Igaz, erre nem csak a -ta informális végződés utal: a -chatta végződés bosszúságot, mérgelődést fejez ki, nem is véletlen hát, hogy csak ezzel a végződéssel járhat együtt.

²⁰ Az a beszédshint-páros, amit két ember egymás felé használ. (10)-ben, lévén hogy tanár-diák kapcsolatáról van szó, ez egy -desu / -da aszimmetrikus felállás.

9. T: うん、同じよ。

Un, **onaji-Ø** yo.

[INFORM/EGYSZ]

‘Igen, **ugyanannyi.**’

10. F: 100 円 で 御釣 り くだ さい。

100 yen de otsuri **kudasai.**

[TISZT/UDV]

‘**Kérek** szépen vissza 100 yenből’

11. T: はい。はい、ち ょ う ど 30 円 です ね。

Hai. Hai, chōdo 30 yen **desu ne::**

[TISZT/UDV]

‘Igen, igen az pontosan **30 yen.**’

Az apa (F) kezdeményezi a párbeszédet, udvarias formában, amire a kislátia ugyanolyan beszéd szintben válaszol (2-5. sor). Az apa által használt formális beszéd szint Fukuda szerint azoknak a társadalmi szerepeknek tulajdonítható, amit játszanak: egy vásárlás zajlik épp, aminek megvannak a maga beszédaktusai. A kislátia a helyzetnek megfelelő beszéd szinttel reagál (3. és 5. sor). A 2-5. sorokban tehát a [FORMALITÁS+] és/vagy a [BESZÉDAKTUS+] jegyével ábrázolhatnánk a beszéd szintváltás okát (vagy célját).

A formális beszéd helyzetet a 6. sor bontja meg, ahol az apa nevetésben tör ki, és most nem mint képzeletbeli bolti eladó, hanem mint a valós apa beszél, az informális alakban. A kislátia ismét alkalmazkodik a helyzethez, és ő is kilép szerepéből: informális *igennel* felel (7. sor). A helyzethez alkalmazkodva az alacsonyabb szint [TÁVOLSÁG–] lehetett az, ami érvényesült, amellet, hogy az előbbi jegyek negatívra váltottak: [FORMALITÁS–], [BESZÉDAKTUS–]. Az informális 8. és 9. sor után visszatér a szerepjáték, itt megint az eladó és a vevő beszél, a 2-5. sor stílusában.

Javaslatom tehát az, hogy a beszéd szintek ugyanúgy rendelkeznek karakterrel, mint a korábbi pontokban felvázolt kontextusérzékeny kifejezések. Hiszen rendelkeznek egyfajta jelentéssel, ami lényegében pragmatikai információból tevődik össze, és ez alkotja azt a karaktert, ami a kontextuális paraméterekre a megfelelő kimenetet adja. (19)-hez, (20)-hoz és (28)-hoz hasonlóan felvázolom a beszéd szint-karaktert:

- (32) a. Megnyilatkozás:
 만히 안 쓰거든요
 Manhi an **ssu-ketun-yo**
 Sok NEG használ-hiszen-END
 ‘Hiszen nem használunk olyan sokat’
- b. A beszéd szint karaktere:
 Mthat[-yo] = [TISZTELET–], [FORMALITÁS–], [BESZÉDAKTUS±], [OBJEKTIVITÁS–],
 [HATALOM–], [TÁVOLSÁG±], [ÉRZELMI TELÍTETTSÉG+], [SZOLIDARITÁS+], ld. (30)
- c. A függvény bemenete: a kontextuális paraméterek, pl. a közölt tartalom, a beszélő személye, a hallgatóság összetétele, az esemény jellege, stb.
- d. A függvény kimenete: a beszéd szint karakterének bizonyos jegyei, az a megnyilatkozás esetében ezek a [OBJEKTIVITÁS–] és a [TÁVOLSÁG–] (Brown 2010).

(32) azt ábrázolja, hogyan szűri ki a beszéd szint pragmatikai karaktere a jegyek közül azokat, melyek az adott kontextusban érvényesülnek. (32b)-ben felsorolt jegyek megegyeznek a (30)-ban felsoroltakkal, ezek alkotják a 2. beszéd szint karakterét. (32c) tartalmazza mindazt az információt a szöveggörnyezetről és a beszédhelyzetről, melyek az anyanyelvi beszélők számára relevánsak. A kimenet, (32d), e kettő függvénye.

- (33) a. Megnyilatkozás:
 いいですか 100 円ですよ。
 Ii desu ka hyakuen **desu** yo.
 Jó COP-POL 100 yen COP-YO
 ‘Figyelsz? 100 yenbe **került!**’
- b. A beszéd szint karaktere:
 Mthat[-desu] = [TISZTELET+], [FORMALITÁS+], [BESZÉDAKTUS+], [OBJEKTIVITÁS+],
 [HATALOM+], [TÁVOLSÁG+], [ÉRZELMI TELÍTETTSÉG±], [SZOLIDARITÁS–]
- c. A függvény bemenete: a kontextuális paraméterek, itt: a beszélő hozzáállása a közölt tartalomhoz, az információ státusza, a beszélő és hallgató kapcsolata, jelöletlen beszéd szintjük.

- d. A függvény kimenete: a beszéd szint karakterének [ÉRZELMI TELÍTETTSÉG+] jegye (Maynard 2008).

A (32d) és (33d)-beli jegyek az idézett szerzők véleményét tükrözik, ha azonban feltesszük, hogy ezek valóban megfelelnek az anyanyelviek intuíciónak, akkor megfontolandó a beszéd szintet is mint karakterrel bíró, metaforikusan használt morfémat ábrázolni.

5.1 A beszéd szint mint karakter hátrányai és előnyei

A beszéd szintek karakterének létjogosultsága több ponton is cáfolható. A legelső szempont a módszert érinti: az adatok igen hiányosak. Ahogy említettem, az általam feldolgozott tanulmányokban ugyan többféle beszéd helyzet szerepel (nyilvános beszédek, híradók és prédikációk, informális, négy szemközti beszélgetések, katonaságon belüli telefonálások, internetes fórumon használt írott nyelv, stb), a beszéd helyzetek teljes skáláját viszont ez nem fedi le, és a beszélt nyelv természeténél fogva nem is fedheti le soha. Több fontos szociolingvisztikai változót kellene ahhoz figyelembe venni: a kort, a gendert, a társadalomban elfoglalt helyet, arról nem is beszélve, hogy a beszéd helyzetek mennyire sokfélék lehetnek. Mindez óvatosságra int az általánosításokkal szemben, és a jövő beszéd szint-tanulmányainak köszönhetően remélhetőleg egyre tisztábban láthatunk majd. Ezért ettől a problémától most eltekintve vegyük sorba a nyelvfilozófiai, szemantikai, pragmatikai pro és kontra érveket.

A karakter-jelleg ellen szóló érv lehetne az, amit Sperber és Wilson (2008) tart a metaforikus használatról: szó-szerinti–laza használatú–metaforikus kontinuum, a beszéd szintekre értelmezve. Eszerint a metaforikus jelentés a laza használatnak csupán egy szélsősége. A „loose talk” fellazítja a kifejezésnek bizonyos szemantikai megszorításait, ami által a kifejezés kontextusok szélesebb körében is használható lesz. Ez annyit jelentene (22)-re nézve, hogy a metaforikusan értendő „a nap” kifejezés jelentése „fellazul”, kategóriája kitágul, vagyis nem a Naprendszer központi bolygóját fogja jelölni, hanem a napra vonatkozó általános tulajdonságokat (meleget adó, éltető, fénylő, stb.). A fellazult jelentést pedig a kontextus leszűkíti úgy, hogy ezen tulajdonságok közül csak azok érvényesüljenek, melyek Júliára is vonatkoztathatók.

Ha így közelítenénk meg a beszédshinteket, akkor a csupán a beszédshintek konvencionális jelentésének fellazulásáról lenne szó, melyet a kontextus leszűkít. De pontosan mi is lazulna fel? Talán a beszédshinthez tartozó címke („udvarias”, „tiszteleti”)? A nyelvészetben használt címkek tökéletlenek. Talán a beszédshintekhez társuló kulturális tudás? Ennek definiálása nagyon körülményes, ha nem lehetetlen, ráadásul nem is feltétlenül fedi a valóságot: a tényleges nyelvhasználat gyakran rációfol a címkek helyességére. Akkor sem találunk semmi „fellazíthatót”, ha a (30)-ban szereplő jegymátrixot tulajdonítjuk neki. Amit egy ilyen megoldás kínálhatna, az kevésbé megragadható formálisan. A karakter ennél konkrétábbra törekszik: azt választja ketté, ami minden megnyilatkozásban közös, attól, ami kontextusonként változik, ráadásul a karakter maga ábrázolható jegymátrixokkal, függvényekkel.

Ami a beszédshintek karakterét a leginkább elválasztja az indexikusok, demonstratívumok és metaforák karakterétől, hogy míg az előbbiek befolyásolják a kifejezés propozicionális tartalmát, addig az utóbbi nem, hiszen csakis a pragmatikai jelentésen operál. Míg a kaplani és storni karakter szemantikai, addig a javaslatom pragmatikai tartalmak felett operáló karakter volna. Ez valóban egy elég nagy lényegi különbség.

Mindazonáltal az Mthat operátornak vannak olyan előnyei, melyek miatt mégis érdemes lenne azt a beszédshintekre alkalmazni. Mint említettem, az udvariasságelmélet nem tud számot adni a beszédshint-váltakozásról, így több részelmélet született, mely helytállóbnak bizonyult (ld. 2.4 pont). Ezek azonban igen sokfélék és mivel mindegyik specifikus problémákra szorítkozik, nincs még olyan átfogó modell, mely ezek közös vonását ragadná meg és kielégítő módon adna számot a beszédshint-váltakozásról. Az Mthat[] operátor egyik előnye épp az, hogy a váltakozó használatot egységesen modellálja: az emotivitásból, információs státuszból, a különböző társadalmi szerepek változtatásából stb. fakadó váltakozást egységesen kezeli. Ebből következik az Mthat[] operátorral való hasonlósága, mely szintén rendkívül gazdag jelentéstartalmakat ragad meg. Hiszen kontextusonként változik, hogy az adott metaforikus kifejezésnek mi a tartalma, és ez a beszédshintekre is igaz.

A beszédshintek metaforikus karaktere mellett - véleményem szerint - nyomósabb érvek szólnak, mint ellene, többet nyerünk alkalmazásával.

6. A beszéd szint-váltakozás szociolingvisztikai vonatkozásai

A beszéd szintekre (speech levels) a szakirodalom gyakran mint beszéd stílusokra (speech styles) hivatkozik. Míg a beszéd szintek elsősorban a formai különbségekre utalnak, (a koreai és a japán ugyanis grammatikailag is megkülönbözteti ezeket), a beszéd stílusok nem feltétlenül különülnek el ilyen módon. A magyar például nem rendelkezik beszéd szintekkel, de minden nyelvre igaz, hogy többféle beszéd stílus áll rendelkezésünkre ugyanazon tartalmak kifejezésére. Wardhaugh (2005:47) példái rámutatnak arra, hogy a két megnyilatkozásnak bár ugyanaz a propozicionális tartalma, nagyon különbözik egymástól az a két beszéd helyzet, melyekben el tudjuk őket képzelni:

- (34) a. Mit kíván tenni, felség?
 b. Mire szottyant kedve, nagyfőnök?

A koreai és japán nyelvben azonban a beszéd szintek egyben különböző stílusokat is realizálhatnak. Az alábbiakban ismertetem azt a szociolingvisztikai elvet, mely alátámasztja a beszéd szintek metaforikus értelmezésének létjogosultságát, vagyis a diakrón nyelvi változás megfigyelhetőségét a szinkrón nyelvészetben.

William Labov mutatott rá először arra, hogy a hosszútávú nyelvi változást a szinkrón vizsgálatban a variáció jelzi (Meyerhoff 2006:22). Ezt a Labov munkásságára támaszkodó Bell (1976) az egyöntetűség elvéként fogalmazta újra. Eszerint tehát ha a szinkrón vizsgálatban több variáció merül fel ugyanazon tartalom közlésére, akkor azok előbb-utóbb elkülönülnek egymástól jelentésben (Fought 2006, Coupland 2007). A metaforikus jelentésátvitel igen gyakori, ezért meghatározó szereplője a nyelvi változás folyamatának.

„A társadalmi normák vagy szabályok, melyek itt a nyelvhasználatot uralják, első ránézésre legalábbis úgy tűnik, a nyelvtani szabályokhoz hasonlóan működnek. Hiszen annak a háttértudásnak a részét képezik, amit a beszélők jelentéstartalom közvetítésére használnak” (Gumperz, 1982:61). A szerző szerint ahelyett, hogy a beszélőkről azt feltételeznénk, hogy egy pontosan meghatározott előíráshalmaznak engedelmeskedve használják a nyelvet, inkább a beszélők saját absztrakt nézőpontját kellene alapul venni, ahogy ők látják az

adott normákat. Okamoto (2011) tanulmánya a japán anyanyelvi beszélők ezen szociolingvisztikai és udvariassági normákról alkotott véleményéről épp erre a következtetésre jut. Ahol pedig a beszélő szempontja érvényesül, ott teret kap a metaforikus használat. Wardhaugh (2005) példája a latin személyes névmások magázó alakjáról ezt jól szemlélteti.

- (35) „Az ókori latinban csak egyetlen egyes számú névmás volt, a *tu*. A többes számú *vos*-t - mint az egy személynek szóló megszólítás formáját - először a császárral szemben használták, s több elmélet van arról, hogyan jöhetett ez létre. A többes számú használat a császárral szemben a 4. században kezdődött. Ekkorra már ténylegesen két császára volt a Római Birodalomnak: a keleti birodalom feje Bizáncban székel, a nyugatié Rómában. A császári hivatal, bár két ember töltötte be, Diocletianus reformjai révén adminisztratíván egységes volt. Az egy embernek címzett szavak értelemszerűen mindkettőhöz szóltak. A *vos*-nak mint megszólítási alaknak a kiválasztásában közrejátszhatott ez a benne rejlő pluralitás. Az uralkodó egy másik értelemben is többes számú: ő megtestesítője (szummációja) népének és annak képviselőjeként beszélhet. Királyi személyek időnként *mi*-t mondanak, amikor a közönséges ember *én*-t mondhatna. A római császár időnként úgy beszélt magáról, hogy *nos* ('mi'), s a tiszteleti *vos* ennek egyszerű megfordítása.”
(Wardhaugh 2005:25)

A T/V különbség tehát eredetileg az egyes szám és a többes szám különbsége volt. Ez a jelentés mindmáig meg is maradt olyan újlatin nyelvekben, mint az olasz, a francia vagy a portugál. A példával a Bell-féle egyöntetűségi elvet kívántam illusztrálni: ami egykor ingadozó használatot mutatott, az mára más jelentésben szilárdult meg. Ugyanakkor ez a metaforikus jelentésátvitelre is példa (kreatív használat eredménye, hogy kitüntettek egy nyelvi eszközt a feljebbvalók megkülönböztetésére: a többes számot.) Olyan folyamat ez, mely nemcsak a tartalmas szavakra, hanem - ahogy (35)-ben láthattuk - a funkciószavakra, sőt, a morfológiára is hathat.

Mivel a beszéd szintek használatában sok variációt figyelhetünk meg, Bell elve alapján a nyelvi változás tettenérésére kell gyanakodnunk, ami szintén a metaforikus használat melletti érv lesz: mind a variáció, mind a metafora a nyelvi változáshoz kapcsolódik; előbbi annak jele, az utóbbi

pedig annak egyik mozgatórugója.

7. Összegzés és kitekintés

Dolgozatomban javaslatot tettem egy olyan egységes pragmatikai keretre, mely felöleli a koreai és japán beszéd szint-használatra vonatkozó különböző részelméleteket. A kaplani és sterni karakter eszköze által a beszéd szintek konvencionális tartalma körülhatárolhatóbban ábrázolható: ezt én jegymátrixok segítségével tettem, de frappánsabb megoldás lehetne például mindennek egy optimalitás-elméleti keretben történő ábrázolása. Kérdésként felmerül az is, hogy vajon más beszéd szintekkel rendelkező nyelvekben (pl. jávai, thai) is alkalmazható hasznunkra válhat-e a pragmatikai metaforikus karakter alkalmazása. Értékes adatokat szolgáltatna a beszéd szint-váltakozás pszicho- és neurolingvisztikai megfigyelése is. Mindehhez azonban többféle beszéd helyzet többféle szempontból való megfigyelése szükséges.

Jelen dolgozatban mindössze a rendelkezésemre álló szakirodalom legújabb megfigyeléseire alapoztam, melyre a metaforikus karakter úgy tűnik, egy elfogadható megoldást kínál, és kiindulópontjaként szolgálhat későbbi, elegáns beszéd szint-kereteknek.

Bibliográfia

- BELL, R. T. (1976). *Sociolinguistics: Goals, Approaches and Problems*. London: Batsford, pp. 187–191.
- BROWN, Lucien (2010). Korean Honorifics and ‘Revealed’, ‘Ignored’ and ‘Suppressed’ Aspects of Korean Culture and Politeness. In: KÁDÁR, Zoltán–BARGIELA-CHIAPPINI, Francesca (szerk.): *Politeness Across Cultures*. Palgrave Macmillan, pp. 106–127.
- BROWN, P.–LEVINSON S. C. (1989). *Politeness. Some Universals in Language Use*. Cambridge University Press.
- BROWN, R.–GILMAN, A. (1975). A hatalom és a szolidaritás névmásai. In: PAP, M.–SZÉPE, Gy. (szerk.): *Társadalom és nyelv*. Budapest, pp. 359–388.
- CAMP, Elisabeth (2006). Metaphor and that Certain ‘Je ne sais quoi’. *Philosophical Studies*, 129:1-25 DOI 10.1007/s11098-005-3019-5
- COOK, Haruko Minegishi (1997). The role of the Japanese masu form in caregiver-child conversation. *Journal of Pragmatics* 28, pp. 695–718.
- COOK, Haruko Minegishi (2008). Style shifts in Japanese academic consultations. In: JONES, K–ONO, Ts (szerk.): *Style shifting in Japanese*. Amsterdam; John Benjamins, pp. 9–38.
- COOK, Haruko Minegishi (2011). Are honorifics polite? Uses of referent honorifics in a Japanese committee meeting. *Journal of Pragmatics*, 43/15, pp. 3643–3654.
- COUPLAND, Nikolas (2007). *Style. Language Variation and Identity*. Cambridge University Press.
- DAVIDSON, Donald (1978). What Metaphors Mean. *Critical Inquiry* 5/1, pp. 31–47.
- EUN, Jong Oh–STRAUSS, Susan (2004). The information status in the alternation between deferential and polite forms in Korean public discourse. *Language Sciences* 26, pp. 251–272.
- EUN, Jong Oh–STRAUSS, Susan (2005). Indexicality and honorific speech level choice in Korean. *Linguistics* 43/3, pp. 611–651.
- FOUGHT, C. (2006). Style and Style Shifting. In: BROWN, K. (szerk.): *Encyclopedia of Language & Linguistics*. Cambridge University Press, pp. 210–212.
- FUKADA, Atsushi & ASATO, Noriko (2004). Universal politeness theory: application to the use of Japanese Honorifics. *Journal of Pragmatics* 36/11. pp. 1991–2002.

- FUKUDA, Chie (2005). Children's use of the masu form in play scenes. *Journal of Pragmatics* 37, pp. 1037–1058.
- GENDLER SZABÓ, Zoltán (2005). *Semantics vs. Pragmatics*. Oxford University Press, pp. 1–14.
- GIBBS, R. (2006). Metaphor: Psychological Aspects. In: BROWN, K. (szerk.): *Encyclopedia of Language & Linguistics*. Cambridge University Press, pp. 43–50.
- GRICE, H. P. (1975). The Logic of Conversation. In: COLE, P.–MORGAN J. (szerk.): *Syntax and Semantics* 3. New York: Academic Press.
- GUMPERZ, John J. (1982). *Discourse Strategies*. Cambridge University Press.
- IHM, Ho-Bin (2001). *Korean Grammar for International Learners*. Szöul: Yonsei University Press.
- KAPLAN, David (1977). Demonstratives. An Essay on the Semantics, Logic, Metaphysics and Epistemology of Demonstratives and Other Indexicals. In: ALMOG, J.–PERRY, J.–WETTSTEIN, H. (szerk.): *Themes from Kaplan*. Oxford University Press, pp. 481–564.
- KAPLAN, David (1989). Afterthoughts. In: ALMOG, J.–PERRY, J.–WETTSTEIN, H. (szerk.): *Themes from Kaplan*. Oxford University Press, pp. 565–614.
- KIM, Eun-Ho (2001). The Social Meanings of Speech Styles: Style Shift in the Korean Graduate-level Classroom. *Journal of the International Circle of Korean Linguistics* 3, pp. 51–66.
- KIM, Ki-tae (2011). Positioning and multidimensional (im)politeness in Korean Oriental medical discourse. *Journal of Asian Pacific Communication* 21/1. pp. 34–59.
- LYCAN, William G. (2000). *Philosophy of Language*. NY: Routledge, pp. 207–226.
- MARTIN, Samuel E. (2006). *A Reference Grammar of Korean. A Complete Guide to the Grammar and History of the Korean Language*. Tokyo: Title Publishing.
- MAYNARD, Senko K. (2008). Playing with multiple voices. Emotivity and creativity in Japanese style mixture. In JONES, K–ONO, Ts (szerk.): *Style shifting in Japanese*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 92–128.
- MATSUMOTO, Yoshiko (1989). Politeness and conversational universals – observations from Japanese. *Multilingua* 8/2-3. pp. 207–221.
- MEYERHOFF, M. (2006): *Introducing to Sociolinguistics*. NY: Routledge.
- OKAMOTO, S. (2006). Variability in Japanese (Discourse). In: BROWN, K. (szerk.): *Encyclopedia of Language & Linguistics*. Cambridge University Press, pp. 319–326.

- OKAMOTO, S. (2011). The use and interpretation of addressee honorifics and plain forms in Japanese: Diversity, multiplicity and ambiguity. *Journal of Pragmatics* 43/15, pp. 3673–3688.
- OSVÁTH, Gábor (2010). *A tiszteletiség szabályai. Koreanisztikai bevezető*. ELTE Koreai Tanszék, Budapest.
- SEARLE, John R. (1979). Metaphor. In: ORTONY, A. (szerk.): *Metaphor and Thought*. Cambridge University Press, pp. 92–123.
- SHIBATANI, Masayoshi (1990). *The Languages of Japan*. Cambridge University Press, pp. 357–383.
- SHIBATANI, Masayoshi (2006). Japanese. In: BROWN, K. (szerk.): *Encyclopedia of Language & Linguistics*. Cambridge University Press, pp. 102–105.
- SOHN, Ho-Min (1999). *The Korean Language*. Cambridge University Press.
- SONG, Jae Jung (2005). *The Korean Language. Structure, use and context*. NY: Routledge.
- SPERBER, D.–WILSON, D. (2008). A Deflationary Account of Metaphors. In GIBBS, R. (szerk.): *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge University Press, pp. 84–105.
- STERN, Josef (1983). Metaphor and Grammatical Deviance. *Noûs* 17/4. pp. 577–599.
- STERN, Josef (1985). Metaphor as Demonstrative. *The Journal of Philosophy* 82/12, pp. 677–710.
- STERN, Josef (2000). *Metaphor in Context*. Cambridge: MIT Press, pp. 77–104, 197–258.
- STERN, Josef (2006). Metaphor, Literal, Literalism. *Mind & Language* 21/3, pp. 243–279.
- STERN, Josef (2008a). Metaphor, Semantics and Context. In GIBBS (szerk.): *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge University Press, pp. 262–279.
- STERN, Josef (2008b). The Life and Death of a Metaphor, or the Metaphysics of Metaphor. *The Baltic International Yearbook of Cognition, Logic and Communication* 3, pp. 1–43.
- TANAKA, Hiromasa (2011). Politeness in a Japanese intra-organisational meeting. Honorifics and socio-dialectal code-switching. *Journal of Asian Pacific Communication*, 21/1, pp. 60–76.
- WARDHAUGH, Ronald (2005). *Szociolingvisztika*. Osiris, Budapest.
- 이정복 (2002). 국어 경어법과 사회 언어학 서울: 월인, 9–43. [LEE, Jengbok (2002): Korean tiszteleti nyelv és szociolingvisztika, Szöul: Wolin, 9–43.]
- 이은희 (2009). 상대 높임 화계에 대한 연구. 「국어 높임법 표현의 발달」 서울: 박문사, 203–234. [LEE, Unhoi (2009): A koreai címzetti udvariassági nyelv rendszeréről. In:

- (szerk.): A koreai nyelvi udvariasság kifejezésének fejlődése, Szöul: Pakmunsa, pp. 203–234.]
- 문혜심 (2009). 높임법의 뒤섞임 현상 연구 - TV 드라마 대본을 중심으로. 서울: 박문사, 125–202. [MWUN, Hyesim (2009): A honorifikumok jelenlegi, váltakozó használatának jelenségéről, TV-sorozatok forgatókönyvei alapján. Szöul: Pakmunsa, pp. 125–202.]
- 홍종선 (2009). 현대 국어의 상대 높임 체계. 「국어 높임법 표현의 발달」 서울: 박문사, 9–30. [HONG Jongsen (2009): A koreai címzetti tiszteleti nyelv rendszere. A koreai nyelvi udvariasság kifejezésének fejlődése. Szöul: Pakmunsa, pp. 9–30.]

Függelék

Rövidítések

COP	kopula
EGYSZ	egyszerű
END	végződés
INFORM	informális
NEG	negáció
PAST	múlt idő
POL	polaritás-kérdéspartikula
TISZT	tiszteleti
TOP	topikjelölő partikula
UDV	udvarias
YO	yo szuffixum (japán)